

J. Fitz: *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit*. I, Budapest 1993. II, 1993. III, 1994. IV, 1995. 1901 str.

Pričujoče štiri knjige so najnovejšo delo priznanega madžarskega strokovnjaka za zgodovino in arheologijo Panonije, in njegovo življensko delo, saj združuje veliko število njegovih dosedanjih prispevkov s področja upravne zgodovine province Panonije - predvsem prozopografskih - in znaša skoraj 2000 strani.

V prvem delu prve knjige avtor obravnava upravno zgodovino Ilirika (tako panonskega kot dalmatinskega prostora) od 35 pr. Kr. do 20 po Kr., torej v obdobju, ko Panonija in Dalmacija še nista obstajali kot samostojni provinci. Drugi del je posvečen Panoniji od leta 20 do 106 po Kr., ko je bila pod Trajanom upravno razdeljena na Zgornjo in Spodnjo. Druga knjiga obsega le en (tretji) del, v katerem Fitz obravnava upravno zgodovino Zgornje in Spodnje Panonije od leta 106 do 214. Tretja knjiga je razdeljena na tri dele: predmet prvega (= četrtega) dela sta provinci Zgornja in Spodnja Panonija v 3. stoletju (214 - 296), v drugem (= petem) delu upravna zgodovina Panonije (ki je tedaj obsegala že štiri province) v 4. stoletju (296 - 395) in v tretjem (šestem) delu zgodovina Panonije v 5. in 6. stoletju (395 - 582).

Četrta knjiga, ki je ključ do uporabe prvih treh knjig, vsebuje najprej štiri dodatke: v prvem seznam guvernerjev, visokih državnih uradnikov in oficirjev po abecednem redu, v drugem njihovo poreklo, v tretjem provincialne faste, vse znane letnice, ki se tičejo panonske zgodovine in so kakorkoli povezane z njeno upravo, ter v četrtem konkordanco državnih uradnikov in oficirjev, namreč njihovo porazdelitev za časa vladanja posameznih cesarjev. Knjigo zaključujejo sezname kratic, bibliografija in naknadni dodatki ter obširni in podrobno razdelani indeksi. Ti vsebujejo seznam antičnih virov: antičnih avtorjev in napisov, ter imensko in stvarno kazalo: imena oseb, seznam znanih volilnih okrožij oseb (*tribus*), seznam rimskih cesarjev, članov vladarske družine in kraljev; seznam omenjanih ljudstev, geografskih imen, imen služb, funkcij in raznih častnih in drugih naslovov; seznam municipalnih funkcij in seznam vojaških enot.

Knjige so hkrati sintetično in analitično delo, saj obravnavajo upravno zgodovino Ilirika in Panonije o začetkov do konca obstoja province v vsej raznolikosti in ob upoštevanju vseh razpoložljivih virov, kljub širokemu okviru in bogastvu urejenega gradiva pa se avtor ni otrekel tudi analizi nekaterih problematičnih podrobnosti v zgodovini rimske uprave ene najpomembnejših obmejnih provinc imperija. K problematiki, s katero se posebej ne ukvarja, navaja relevantno bibliografijo, ki bralca napoti na obstoječe analitične študije.

Za nas posebej zanimivo je uvodno poglavje v prvi knjigi, v katerem Fitz naniza najvažnejše dogodke iz zgodovine osvajanja Balkanskega polotoka; ker obravnava prostor Ilirika v celoti, omenja tako osvajanje bodoče Dalmacije (po ilirskih vojnah, ko je propadlo ilirsko kraljestvo pod ardijsko dinastijo Agrona in Tēvte, so bili glavni rimski sovražniki močno ilirsko plemo Delmatov, ki je dalo deželni ime), kot Panonije. Izhodišče osvajanja panonskega prostora je bila Akvileja, od koder so rimske konzularne vojske že v prvi polovici 2. stoletja pr. Kr. takoj po zlomu histskega kraljestva 177 pr. Kr. prodirale proti Sisciji. Tarča rimskih pohodov so bili predvsem Karni, Iliri (= Japodi), Tavrski, plemena, ki so se upirala rimski ekspanziji in vodila do Rima sovražno politiko, v nasprotju z noriškimi kraljestvi, ki je z Rimom gojil prijateljske odnose, od katerih sta obe strani imeli ekonomske koristi.

Prva tri poglavja, v katerih avtor obravnava začetke rimske uprave v Iliriku, začetno fazo municipalizacije in delitev Ilirika na dve območji, so posebej vredna pozornosti, ker je tematika zelo problematična in odpira vrsto vprašanj, na katera moderne analitične študije še niso dale zadovoljivega odgo-

vora in jih tudi Fitz ne more rešiti, čeprav se je v preteklih petdesetih letih s temi problemi tudi sam že soočal v marsikaterem znanstvenem prispevku. Tudi prozopografske analize, ki se nanašajo na prvo polovico 1. stoletja pr. Kr., kažejo, da še mnogo problemov ni pojasnjenih in je seznam prokonzulov lahko le fragmentaren. Zanimivo je, da do nastopa dinastije Flavijcev ni nespornih dokazov za obstoj dveh samostojnih provinc Panonije in Dalmacije.

Ko listamo po knjigah, občudujemo bogastvo gradiva. V posebnih poglavjih so obdelane administrativne spremembe, posebej pod Trajanom, za časa markomanskih vojn in nekajkrat v pozni antiki, posebna poglavja so posvečena finančni upravi, od ilirske carine do državne pošte (*cursus publicus*); sedež marsikaterih teh uradov je bil v Petovionii. Mimogrede: ne bi se strinjala z avtorjevo razlago carinske postaje *statio Enensis*, kar čita *E(mo)nensis*; postaja ostaja prej ko slej nelokalizirana in je ne gre iskati pri Emoni. Avtor posebej obravnava organizacijo rudnikov; natančno je obdelana tudi lokalna mestna uprava vključno s sedeži vladarskega kulta in provincialnimi svečeniki, ki so imeli nad njim vrhovni nadzor. Zlasti podrobni so prozopografski prispevki, v katerih avtor predstavi najprej provincialne vladarske namestnike (*legati Augusti pro praetore*), dalje legijske poveljnike senatorskega ranga (*legati legionis*) in vse druge senatorje, ki so bili kakorkoli povezani s Panonijo. Sledijo oficirji in državni magistrati iz vrst rimskih vitezov (od legijskih poveljnikov nižjega ranga do raznih finančnih uradnikov (*procuratores*) in do nižjih legijskih oficirjev. Navedeni so tudi vsi znani centurioni legij, ki so bile nameščene v Panoniji. Poznoantične razmere so popolnoma drugačne, pojavijo se nove funkcije, ki jih Fitz obdela v petem in šestem delu knjig (*praefecti praetorio*, *praesides*, *duces*, *vicarii* in drugi).

Knjige niso namenjene branju od prve do zadnje strani, saj so v pravem pomenu besede priročnik upravne zgodovine Panonije in so predvsem namenjene antičnim zgodovinarjem in arheologom, ko se želijo poučiti o konkretnem obdobju in konkretnih osebah. Kot vsak dober priročnik so nepogrešljive za vsakogar, tudi za študente, ki se resno ukvarjajo z antično preteklostjo Slovenije.

Marjeta ŠAŠEL KOS

**Corpus inscriptionum Latinarum consilio et auctoritate Academiae scientiarum Berolinensis et Brandenburgensis editum.** Volumen secundum: *Inscriptiones Hispaniae Latinae, editio altera*. Pars XIV. *Conventus Tarraconensis*. Fasc. primus: *pars meridionalis conventus Tarraconensis* (CIL II<sup>2</sup> / 14).

Ediderunt G. Alföldy, M. Clauss, M. Mayer Olivé, adiuvantibus J. Corell Vicent, F. Beltrán Lloris, G. Fabre, F. M. Simón, I. Rodà de Llanza. G. De Gruyter et socii. Berolini Novi Eboraci 1995, folio format, XXX + 167 str., 13 tabel fotografij, 4 geogr. tab. in 9 mikrokartice s fotografijami.

**Corpus inscriptionum Latinarum**, etc. Pars VII. *Conventus Cordubensis* (CIL II<sup>2</sup> / 7).

Edidit A. U. Stylow, adiuvantibus C. González Román et G. Alföldy, 1995, folio format, XXXVII + 261 str., 24 tabel fotografij, 3 geogr. tab. in 10 mikrokartice s fotografijami.

Leta 1995 sta izšla dva fascikla monumentalnega *Corpus inscriptionum Latinarum*, ki v tem stoletju ni prenehal izhajati, čeprav je po izidu zadnjih suplementnih zvezkov v prvih letih 20. stoletja, ki so jih izdali Mommsenovi sodelavci, le sporadično izšel kak posamezen zvezek, tako npr. računalniško obdelani indeksi napisov iz mesta Rima (E. J. Jory), noriških napisov (M. Hainzmann - P. Schubert) in zvezek

rapublikanskih napisov. Moderno izdajo vseh latinskih napisov rimskega imperija od Britanije do Sirije in Afrike je zasnoval in izpeljal predvsem Th. Mommsen.

Več kot sto trideset let po izidu prvih zvezkov je ta publikacija, ki je bila v svojem času epohalna in je odprla možnosti za vrsto novih študijskih usmeritev, od prozopografije in onomastike do sistematičnega študija religij in kultov, državne ter municipalne administracije, zastarela. Mommsen in njegovi sodelavci niso posvečali pozornosti spremljajočim okoliščinam najdbe napisov, za njih je bil v prvi vrsti važen napis sam, niti ne vedno spomenik, na katerem je bil napis vklesan, kaj šele arheološki kontekst najdbe spomenikov z napisi. Napise antične Hispanije je v *CIL* objavil E. Hübner, pričujoča nova dva zvezka *CIL II* (prvi je posvečen Herbertu Nesselhaufu ob priliki 80. rojstnega dne, drugi njegovemu spominu) pa sta prva v seriji zvezkov, v katerih bodo ponovno in na moderen način objavljeni vsi hispanjski napisi.

V predgovoru so glavni avtorji novih zvezkov razložili razdelitev hispanjskih napisov, ki bo upoštevana tudi v vseh nadaljnjih zvezkih. Hispanija je bila razdeljena na štirinajst okrožij (*conventus*), eden od katerih je bil tarakonenski (po mestu *Taracco* = Taragona). Ker je bilo na območju, ki ga je ta konvent zavzemal, najdenih več tisoč napisov, bodo le-ti objavljeni v treh fasciklih. Pričujoči prvi zvezek obsega južni del konventa, sledil mu bo v nekaj letih zvezek, ki bo obsegal napise Tarakone in njenega administrativnega območja (pripravljala ga G. Alföldy) in tretji zvezek z napisi severnega dela konventa, ki ga bodo izdali G. Fabre, M. Mayer in I. Rodà. Zvezek, ki je pravkar izšel, vsebuje napise sedmih večjih območij, Valencije in njenega mestnega teritorija, Edete oz. Lirije, mesta Jérica in Sagunta, dalje območja med Saguntom, Lesero in Dertosom ter napise Lesere in Dertose. Knjiga je v celoti napisana v latinščini.

Preden pride na vrsto objava napisov (in sicer vseh tistih, že objavljenih v *CIL II*, tistih, objavljenih po izidu *CIL II* in še nekaj neobjavljenih) vsebuje delo predgovor, v katerem izdajatelj pojasnjuje principe objavljanja hispanjskih napisov; dalje seznam kratic, uvod k tarakonenskem konventu v celoti in uvod k pričujočemu zvezku. Sledi obširna bibliografija vseh dosedanjih objav in obravnava hispanjskih napisov in seznam diakritičnih znakov, ki so uporabljeni v latinskem besedilu napisov. Tem uvodnim poglavjem sledijo napisi razdeljeni na omenjenih sedem skupin, od katerih ima vsaka še krajše uvodno zgodovinsko pojasnilo. Na začetku so omenjeni miljniki, ki sicer v zvezku niso objavljeni, ker bo miljnikom posvečen poseben zvezek *CIL*; sledijo ponarejeni napisi in napisi od drugod, ki se slučajno hranijo v obravnavanem mestu. Napisi, ki so označeni z zaporednimi številkami od 1 do 814, pred vsako številko pa je 14: 14. hispanjsko okrožje, so razvrščeni po zaporedju, ki je v epigrafiki običajno: najprej posvetila božanstvom po abecednem redu bogov; nato vladarski napisi in počastitveni napisi za državne in mestne uradnike ter nagrobniki, ki jih je največ. Nazadnje so objavljeni krščanski napisi in fragmenti. V okviru objave napisov antičnega mesta so na prvem mestu napisi mesta samega, tem sledijo po geografskem vrstnem redu napisi mestnega agra.

Besedila napisov so opremljena z diakritičnimi znaki, ki so izdelani do te mere, da tam, kjer je napis zahteven, besedilo skoraj preobremenijo. Za ločilna znamenja so uporabljeni krogci na sredih vrstice, za *I longa* i s krativcem, za ligature strešica na prvi črki, da omenim le nekatera od tistih, ki doslej še niso v splošni uporabi. Za zaporedno številko sledi oznaka napisa (npr. oltar, nagrobnik), kratek opis z merami, najdišče in kje se kamen hrani. Besedilu napisa sledijo navedba objav, kratek tekstno-kritični komentar in komentar ter datacija.

Med več kot 800 napisi je težko navesti tiste, ki bi posebej izstopali, prvič, ker v sami publikaciji ne izstopajo, dru-

gič, ker bi jih bilo preveč. Daleč največ napisov izvira iz Sagunte in njegovega mestnega teritorija (14, 291 - 757), ki je bilo od obravnavanih mest najbolj znamenito in iz katerega so izvirali tudi senatorji in člani viteškega reda. Ohranjeno je posvetilo Diani, katere kult naj bi po Pliniju prinesli grški kolonisti z Zakinta: njeno svetišče naj bi bilo dvesto let starejše od padca Troje. Med počastitvenimi napisi javnih osebnosti je tudi posmrtni napis za Publija Scipiona, ki je imel velike zasluge za mesto v času 2. punske vojne: ... *ob restitutam Saguntum ex s.c. bello Punico secundo*.

Drugi zvezek vsebuje poleg več predgovorov, seznama citirane literature in kratic 23 poglavij, na katera so napisi razdeljeni (razdelitev je geografska): 1. Ossigi Latonium, 2. Ilturgi Forum Iulium, 3. Cantigi, 4. Isturgi triumphale, 5. Urgavo Alba, 6. Obulco pontificiensis, 7. Ucia, 8. Epura foederatorum, 9. Municipia ignota prope *Bujalance et Cañete de las Torres* sita, 10. Sacili Martiale, 11. Onuba, 12. Corduba colonia patricia, 13. Carbula, 14. Detumo, 15. Solia, 16. Sisapo, 17. Mellaria, 18. Baedro, 19. Mirobriga, 20. Municipium F(lavium) V(—), 21. Iulipa, 22. Municipia (?) ignota prope *Castuera* sita, 23. Regina. Daleč največ napisov v tem zvezku, ok. 500, izvira iz Kordube (7, 218 - 7, 727a), kar je približno polovica, saj jih je v knjigi objavljenih skupaj 1014. Zvezek prinaša pravo bogastvo napisov, ki nam slikovito pričara pred oči življenje izginulih mest.

Obe knjigi sta na koncu opremljeni z obširnimi indeksi in sinoptičnimi tabelami in sta nepogrešljivi za kakršnokoli resno epigrafsko delo in še posebej za študij antične zgodovine in arheologije province Hispanije. Z izidom obeh zvezkov so nadomeščene tudi vse lokalne korpusne izdaje napisov; več kot hvalevredno je, da *CIL* kot standardna in nenaдомestljiva epigrafska publikacija spet začne redno izhajati. Upati je le, da bodo hispanjskim napisom sledili tudi napisi drugih provinc in Italije. Nekaj jih je že v pripravi.

Marjeta ŠAŠEL KOS

**Remza Košević, Rajka Makjanić:** *Siscia, Pannonia Superior, Finds and Metalwork Production, Terra Sigillata*. BAR International Series 621. Tempus reparatum, Archaeological and Historical Associates Limited. Oxford 1995. 234 str., 74 tabel, 39 slik.

Siscija, ključno mesto za razumevanje razvoja severnega Balkana in južne Panonije, je žal zelo slabo poznana. Topografija je raziskana samo v najosnovnejših obrisih, za večino drobnih predmetov niso znane najdiščne okoliščine. V zadnjih letih so hrvaški arheologi začeli sistematično objavljati drobne najdbe, predvsem sta bili tu dejavni avtorici. Pričujoča knjiga z obetajočim naslovom je posvečena drobnim kovinskim najdbam in teri sigilati. Sestavljena je iz treh delov.

Uvodno poglavje prinaša kratek zgodovinski pregled in topografski oris Siscije. V zgodovinskem delu je nekaj nerazumljivih napak (npr. o Cezarjevem upravljanju Siscije v letu 60 pr. Kr.). Karte so preslikane iz drugih publikacij ter zato ne povsem ustrezne.

Remza Košević se je posvetila drobnim kovinskim predmetom: mali plastiki, oljenkam, posodam, vojaški opremi, medicinski opremi, pisalnemu priboru in delom nože. V glavnem gre za primerke, ki so bili že objavljeni v prejšnjih študijah avtorice oziroma v delih drugih avtorjev. Gradivo je predstavljeno z zelo slabimi slikami, saj gre večinoma za neakovostno skenirane fotografije iz starejših objav (tudi iz začetka tega stoletja). Pravega kataloga ni, le besedilo Koševičeve je zasnovano kot nekakšen katalog: sumarno naštevajo, osnovne funkcije predmetov, splošne datacije. Novejše pomembne ugotovitve niso upoštewane. V poglavju o kovin-